

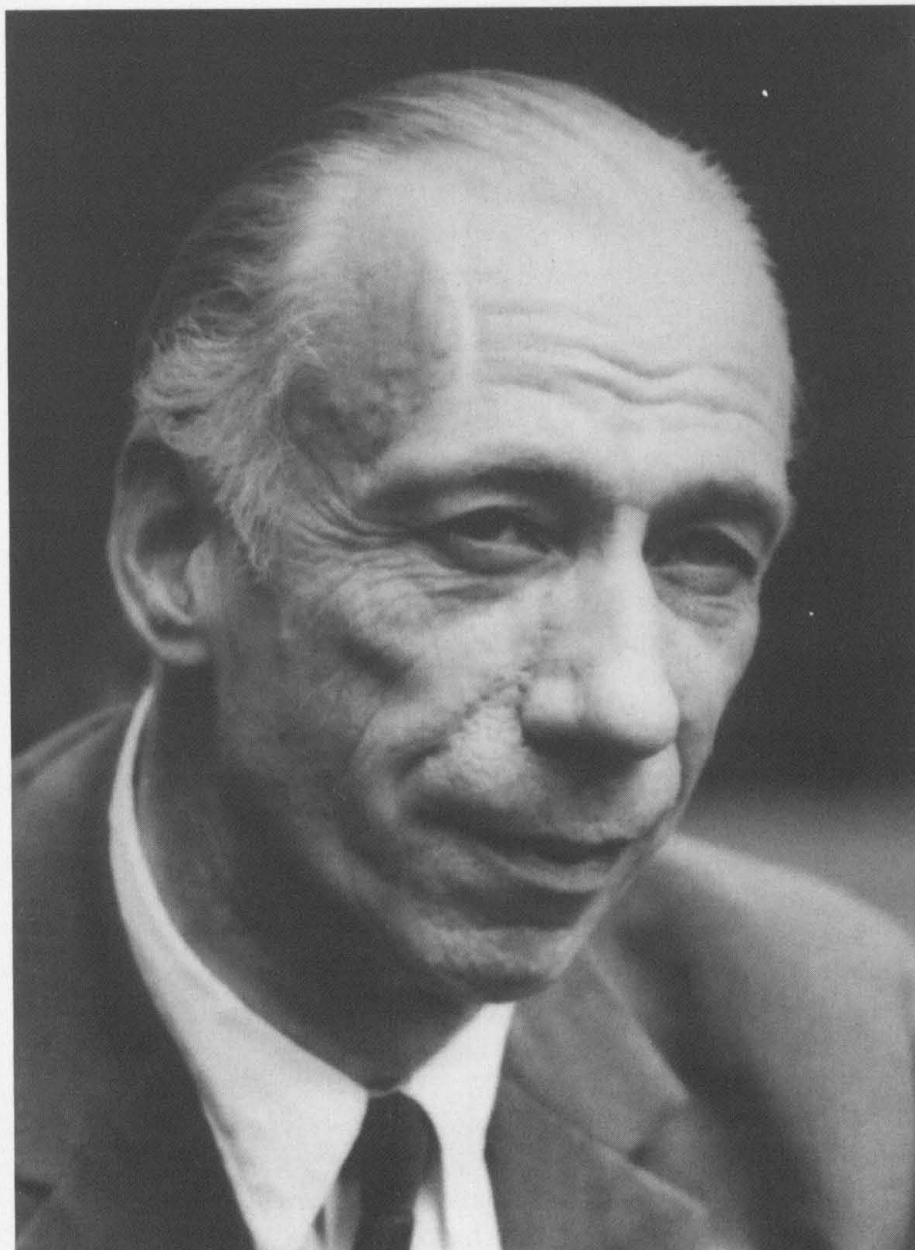
Citation:

H.C.F. Schoordijk, Levensbericht H.J.M. Jeukens, in:
Levensberichten en herdenkingen, 1993, Amsterdam, pp. 33-39

Herdenking door H.C.F. Schoordijk

H.J.M. Jeukens

9 februari 1922 – 4 november 1992

H.J.M. Jeukens

Op zeventigjarige leeftijd ontviel aan onze Afdeling het lid Hendrikus Johannes Maria Jeukens, sinds 1983 lid van de Akademie. Zijn vakterrein, het staats- en bestuursrecht en vergelijkende staatsrecht, is niet het mijne. Slechts het feit dat de overledene gedurende zestien jaar mijn collega in de Tilburgse juridische faculteit was en onze vriendschap sindsdien niet is verflauwd, rechtvaardigen de uitnodiging van het bestuur van onze Afdeling hem in deze, onze vergadering te herdenken.

Jeukens werd op 9 februari 1922 als zoon van een rijksambtenaar te 's-Hertogenbosch geboren. Zijn vader werkte op verschillende standplaatsen. Daardoor geviel het dat hij tussen 1934 en 1940 het gymnasium deels aan het Onze Lieve Vrouwe Lyceum te Breda en deels aan één van die gerenommeerde Jezuitencolleges, het Aloysiuscollege te Den Haag doorliep. In 1940 legde hij het eindexamen gymnasium B af, ook voor juristen de mijns inziens best denkbare vooropleiding. Jeukens trad aansluitend daarop in overheidsdienst en wel bij de Algemeen Gemachtigde van Wederopbouw en Bouwnijverheid te Den Haag. Het kantoor werd aan het einde van de oorlog verplaatst naar Apeldoorn. Jeukens werd aldaar door de bezetter gedwongen graafwerkzaamheden te verrichten. Zware ondervoeding en een handicap aan zijn voet werden zijn deel. Hij zou hier nooit over spreken.

In 1945 liet hij zich bij de Rijksuniversiteit Leiden inschrijven. In 1946 behaalde hij als werkstudent de meesterstitel, vrucht van stug doorzetten en grote werkkraft, eigenschappen die hem gedurende zijn ganse leven zouden blijven kenmerken.

Na het behalen van de meesterstitel werd hij – belast met ambtenarenzaken – als jurist aangesteld bij Binnenlandse Zaken. Zulks tot 1955, in welk jaar hij op ditzelfde ministerie belast werd met Grondwetszaken en tot algemeen juridisch adviseur benoemd. Deze werkzaamheden brachten hem waardevolle contacten op met bijna alle vooraanstaande staatsrechtjuristen van die tijd. Het who-is-who van de ambtelijke wereld kende hij dan ook als geen ander. Voor Jeukens gingen deuren open. In zijn werk als jurist belast met ambtenarenzaken vond hij ook de stimulans een dissertatie voor te bereiden. Op 25 november 1959 verdedigde hij te Leiden zijn proefschrift, dat de titel droeg: 'Burgerlijke openbare dienst'. Opgezet als dissertatie is het tevens onder de benaming 'Het ambtenarenrecht' uitgekomen als deel IV van de serie Hand- en leerboek der bestuurswetenschappen. Wie én op een dissertatie én op een handboek mikt, loopt het gevaar kritiek op te roepen. Zij is dan ook niet uitgebleven. Het wetenschappelijk gehalte werd als hoog aangemerkt (zie bespr. Bosboom, R.M. Themis 1961, p. 339). Het werk heeft dan ook meer diepgang dan veel daarvoor verschenen literatuur. Anderzijds – aldus een recensie – zou schrijver zich teveel beperkt hebben tot de rechtsverhouding staat-ambtenaar, tot – wat ik gemakshalve maar kenschets – als het sociaalrechtelijke aspect. Jeukens concludeert (t.a.p. p. 274–278) om het met ons

lid Koopmans ('De begrippen werkman, arbeider en werknemer', diss. Amsterdam 1962, p. 173) te zeggen, dat 'de in formeel opzicht bijzondere positie van de ambtenaar geïnspireerd wordt door bijzondere kenmerken van sociale en ideële aard welke bij de verhoudingen, gangbaar in het commune arbeidsrecht, ontbreken'.

Koopmans (t.a.p. p. 174) deelt deze opvatting niet. Jeukens werkt door de beperking die hij zich oplegt – het analyseren van louter de verhouding overheid-ambtenaar – de door hem genoemde kenmerken van sociale en ideële aard niet uit. Met name komt hij niet toe aan de positie die bijv. een hoofd van de afdeling van een ministerie ten opzichte van de minister, de staatsburger en de kamerleden, die op een ministerie altijd kunnen terugvallen, inneemt. Hier was overigens sprake van een bewuste keuze.

In 1961 spreekt Jeukens in opdracht van 'zijn' minister een internationaal congres van ambtenaren toe met een indrukwekkende rede, getiteld 'Algemeen belang en groepsbelang', een vraag van ambtsethiek. Hij schildert impressionistisch – in tegenstelling tot bijna al zijn andere geschriften goeddeels zonder notenapparatuur – in een duidelijk enthousiast betoog dat geheel uit zijn hart komt, de positie van de beleidsambtenaar in een verzorgingsstaat, als verlengstuk van de minister, in zijn contact met de burgers, verenigd rond gemeenschappelijke belangen van beroep, bedrijf, onderwijs, cultuur, sport, enz.

Hij schetst het werk van een 'policy-making' ambtenaar, die – om hem te citeren – 'niet alleen de doeleinden van zijn arbeid als een gegeven ontvangt, maar zelf de wenselijkheden opzoekt, de daarbij betrokken belangen weegt en zich zo een mening vormt over de politieke haalbaarheid' en dat terwijl deze ambtenaar 'van huis uit' andere politieke opties kan huldigen. De spanningen die hierdoor kunnen ontstaan, worden kort maar indringend aangestipt, alsook de vraag, of politieke verwantschap van de ambtenaar met de minister die tot de meerderheid van de politieke partijen behoort, grondslag dient te zijn voor ambtelijke benoemingen, een vraag door hem ontkennend beantwoord.

In 1977 komt hij op dit thema terug, dit belichtend vanuit een geheel andere gezichtshoek en wel in een bijdrage aan de bundel aangeboden aan de scheidende secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, J.M. Kan 'De juristambtenaar' (boekenreeks NJB 4, Zwolle, p. 60), getiteld: 'Bestuur en wetenschap; de vrijheid van de ambtenaar tot wetenschappelijke publikaties', een bijdrage gevolgd door die van de hand van ons vroegere lid van de afdeling Langemeijer, die ten dele langs andere lijnen redenerend tot dezelfde conclusie komt. Ik citeer Langemeijer: "dat het mogelijk moet zijn – al is dit voor weinigen weggelegd – die voor hun minister, niet zelden een politiek tegenstander, zorg te hebben niet slechts 'quam in suis rebus', maar van een 'bonus ac diligens pater familias'."

Ik keer terug naar Jeukens' levensloop. Twee jaar voor de verdediging van zijn dissertatie preadviseerde hij de NJV in 1957 met betrekking tot de vraag: 'Dient de wet regelen te bevatten inzake het toekennen van rechtspersoonlijkheid aan overheidsinstellingen, diensten en bedrijven, en zo ja, welke?' Het antwoord van Jeukens (t.a.p. p.134) zou niet het mijne zijn. Ik citeer:

'De toekenning van rechtspersoonlijkheid zou geplaatst moeten worden buiten de overwegingen omtrent soepelheid van beheer, parlementaire invloed, openbare controle en verordenende bevoegdheid'.

Jeukens lijkt hier meer in juridisch conceptuele dan in rechtspolitieke termen te denken. De bestuurspraktijk zoals die zich in de jaren na 1957 zou ontwikkelen, staat haaks op het antwoord dat Jeukens toe gaf. De jurist is na 1960 zoals dat in het jargon heet het recht steeds instrumenteler gaan benaderen. De opmars van het dikwijls zo soepele privaatrecht in het bestuur is daarvan een uiting.

Een uitnodiging van de NJV om een preadvies te schrijven wil nog wel eens een aanwijzing zijn dat zich in het leven van de preadviseur een verandering staat te voltrekken. Zo ook voor Jeukens. In 1963 werd hij geroepen tot het hoogleraarsambt in het Nederlandse- en het vergelijkende staatsrecht aan de net opgerichte Tilburgse juridische faculteit. Hij aanvaardde zijn ambt onder een aan de Grondwet ontleende titel 'De wetten zijn onschendbaar'. Hij stelt de vele antwoorden aan de orde te geven op de vraag, of het wenselijk is dat de rechter aan een wet diens kracht kan ontnemen wegens strijd met de Grondwet, een vraag die niet alleen de staatsrechtjuristen na hem steeds meer tot onderwerp van onderzoek zouden maken. Centraal in Jeukens betoog staat het oordeel uitgesproken door Struycken (Staatsrecht, 2e druk, p.107) tegen de toetsing

'Onze rechterlijke macht in hoog aanzien in hare functie als burgerlijke- en strafrechter, mist als orgaan in ons staatkundig leven traditie en aanzien, wordt ook niet met het oog daarop samengesteld'.

Jeukens breekt dit argument stukje bij beetje af. Wij denken – aldus Jeukens – niet meer zo legistisch als in de vorige eeuw, formele wetten worden getoetst aan tractaten. Hij verwijst in dit verband naar het tractaat van Rome (4 november 1950) tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Was Jeukens' inaugurele rede nog in de vragende vorm, maar daarom niet minder indringend geschreven, in zijn preadvies over het toetsingsrecht voor de Vereniging van vergelijkende studie van het recht van België en Nederland in 1967 toont hij zich veel meer uitgesproken. Opvallend is zijn argument (t.a.p. p.72) waarin hij zich impliciet afzet tegen het hiervoor geciteerde argument van Struycken, als zou de gewone rechter het denkapparaat om te toetsen missen. Ik citeer:

'Door onze gehele rechtsorde loopt als een rode lijn de gedachte om de wet te interpreteren naar de eisen van redelijkheid en billijkheid, rekening te doen

houden met beginselen van behoorlijk bestuur, de rechter in staat te stellen in de gevallen waarin van hem een uitspraak wordt gevraagd, zo volledig mogelijk materieel recht te spreken’.

Wij horen hier een door zijn professoraat gerijpte Jeukens een vèrgaande uitspraak doen – door mij van harte onderschreven – die veel, ook zichzelf progressief denkende juristen nog steeds niet gaarne voor hun rekening blijken te durven nemen.

Ons lid Prakke prijst in zijn dissertatie ‘Toetsing in het publiekrecht’, diss. Amsterdam 1972, Assen 1972, p.145) het preadvies als zeer inhoudrijk. Overtuigd voelt hij zich desondanks niet. Duidelijk is echter dat niet alleen hij, maar ook de gehele jongere garde staatsrechtbeoefenaars, Jeukens als vakman hoogachten. Opvallend ook is de helderheid van zijn vele annotaties geschreven voor het niet alleen door studenten, maar ook door de praktijk veelvuldig geraadpleegde studentenblad *Ars Aequi*. Hieruit blijkt ten volle het gezag dat Jeukens ook onder de studenten genoot. Dagenlang bereidde hij zijn colleges voor. Hij sprak in dit verband van slavenarbeid. De gedegenheid hiervan en de eruditie die hieruit spraken boeiden de student, ofschoon hij mede door een zekere introvertie niet als charismatisch gold. Juweeltjes waren ook de in hun korthed rake redes, die hij als voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor Rechtsvergelijking in 1973, 1974 en 1975 uitsprak. Betere pleidooien voor een juist gebruik van de methodes van staatsrechtvergelijking, een mètier dat hij met zoveel liefde beoefende, zijn nauwelijks voorhanden. Dergelijke betogen kunnen niet gehouden worden door iemand die conservatief is. Te velen verwarren echter de begrippen conservatief en kritisch ten opzichte van nieuwe, niet beproefde maatschappelijke stromingen. Jeukens zou ik liever aanmerken als een post-modernist *avant la lettre*.

Als behoudend, waar het zijn standpunten in maatschappelijke vraagstukken betreft, stond hij – slechts zeer ten dele terecht – wel bekend. Toen hij in september 1975 als rector-magnificus van de Tilburgse Hogeschool voor een termijn van drie jaar benoemd werd, traden dan ook vooral de staf en de studenten hem met weinig egards tegemoet. Hij die altijd diep respect had voor een anders mening, voelde zich in het diepst van zijn mens-zijn gegriefd. De universiteit van nà 1969 kon dan ook hard zijn. Zijn rectoraat werd gekenmerkt door een prudent aanpakken van misstanden als bijvoorbeeld een overvloed van neven-werkzaamheden ten detrimente van de student, maar vooral ook door een voor zijn doen militant opkomen voor geijkte waarden als de onafhankelijkheid van de wetenschap. Aan dit onderwerp wijdde hij bij de opening van het Tilburgse academische lustrumjaar 1977/1978, waaraan hij met stijl inhoud gaf, een opmerkelijke rede. Het hoogste en ook taaiste orgaan van de Tilburgse Hogeschool uit die tijd, het

Stichtingsbestuur, had zich in een besluit van 1 juli 1977 uitgesproken voor een wetenschapsbeoefening als een maatschappelijk *gestuurd proces*, een vage aanduiding waarvoor Jeukens ook allergisch was. Hoffelijk, maar ook met een ieder die hem kende duidelijk ingehouden woede, merkt hij – ik citeer – op:

‘Ik heb daar geen moeite mee zolang niemand meent hier echt te moeten sturen. Dan is het namelijk geen proces meer. Dan grijpt men in en stoot maar al te snel op die harde, maar toch zeer kwetsbare kern van de wetenschap, te weten de studievrijheid, waardoor onafhankelijk en wetenschappelijk synoniem konden worden’.

Achter ondoordachte ideologieën liep Jeukens dan ook niet aan. Zo onderkende hij reeds vroeg de in zijn ogen verwerpelijke dwaling van de maatschappelijke relevantie als criterium voor het bepalen van onderzoeksprioriteiten.

Het drie-jarig rectoraat had Jeukens – zoals dit in het jargon heet – van de werkvloer vervreemd. Daar kwam bij dat de geleerde en de magistraat in hem voortdurend om de voorrang vochten. Tijdens zijn sabbatical leave dat hij op Emmanuelcollege in Cambridge, waarvan hij fellow was, doorbracht, werd hem een uitnodiging van de Hoge Raad om van dit college deel uit te maken. De magistraat in hem won het en hij was voorbestemd voor de belastingkamer. Het werd door een plotseling ontstane vacature in de Raad te elfder ure de strafkamer. Het betrof beide vakgebieden waarmede hij nimmer affiniteit had getoond. De reden van de uitnodiging moet hoofdzakelijk gelegen zijn in het feit dat staats- en bestuursrecht, om nog te zwijgen van de toenemende betekenis van internationale verdragen, vooral die van Europese oorsprong, in de rechtspraak van de Hoge Raad eind zeventiger jaren een steeds grotere rol waren gaan spelen. Een specialist was gewenst. Op 27 februari 1980 werd Jeukens tot lid van de Raad benoemd.

Zijn bemoeiingen met het strafrecht en de grote ervaring die hij als lid van talloze raden en commissies, waarvan ik slechts noem de Kiesraad, de Onderwijsraad, de werkgroep Proeve van een nieuwe Grondwet, de Koninkrijkscommissie belast met het doen van voorstellen betreffende de staatkundige structuur van de Antillen, had opgedaan, gaven de regering in hem te benoemen tot voorzitter van de Staatscommissie voor de euthanasie (KB 8 oktober 1982, nr. 3). Hij was een perfecte voorzitter. Het denken in termen van een ‘due process’ en het ‘audiatur et altera pars’ beheersten zijn denken. Het moet hem als gezagsgetrouw katholiek moeilijk gevallen zijn zich te scharen achter het standpunt van de meerderheid van de commissie, die het opheffen van de strafbaarheid van de euthanasie verbond aan een uitzichtloze noodsituatie, ook al voegde hij in een minderheidsrapport aan dit criterium ‘de onafwendbaarheid van het aanstaande overlijden’ toe. Voor Jeukens gold dat na een zorgvuldig vormen van het geweten, de oordelen van een mens uiteindelijk te prevaleren hebben boven enig officieel leergezag.

Dat groepen geloofsgenoten zijn oordeel hem niet in dank zouden afnemen, nam hij daarbij voor lief.

Op 31 augustus 1990, hij had er toen vijftig jaar overheidsdienst opzitten, nam de toen reeds zichtbaar vermoeide Jeukens van de Hoge Raad afscheid. Van zijn otium urbanum, waarvan ons lid de procureur-generaal Remmelink bij die gelegenheid in zijn toespraak gewaagde, een opgewekte spiritueel door te brengen vrije tijd, is het niet gekomen. Lichamelijke tegenslag op tegenslag volgden. Van een voordracht voor onze Afdeling over de in opspraak gekomen trias politica moest hij te elfder ure afzien. De creativiteit in hem was gebroken, zo deelde hij mij geëmotioneerd mede. Dit besluit heeft hem diep geraakt. Hij voelde zich verplicht tegenover onze Akademie, waartoe hij in 1983 met vreugde toetrad, welker bijeenkomsten hij door overdrukke werkzaamheden in zijn ogen te weinig had kunnen bezoeken. Zijn geestkracht bleef – zelfs toen zijn ziekte tot verlamming had geleid – gelukkig ongebroken. Zijn fysieke achteruitgang maakte het spreken bijna onmogelijk. Toch was hij voor iedere dag die hem nog gegeven was, hoe zwaar ook, toch weer dankbaar. Zijn ogen spraken in dat opzicht boekdelen. Het leek of een last, de voortdurende zorg voor het bonum commune – het gemene best – die zijn leven tekende, van hem was afgevallen, zodat hij te meer kon genieten van de contacten met hen die hem het meest nastonden, zijn vrouw en kinderen en zijn vrienden. De weinige tochten die hij nog kon en wilde ondernemen, golden veelal het nabijgelegen Riel, de woonplaats van mr. Bronkhorst, de president van de strafkamer, waarvan hij deel had uitgemaakt. Hij ervoer ze als een wereldreis, slechts met moeite aanvaardend dat het besturen van snelle auto's, waaraan hij zo verknocht was, hem niet meer gegeven was. Kort voor zijn toch nog onverwachte overlijden leidde zijn tocht weer naar Riel. Het was hem teveel geweest. Hij legde zich te bed, toonde zich onrustig en sliep daarna vredig in. Ook de Akademie zal aan Jeukens, magistraat en geleerde tevens, met groot respect terugdenken.

